

SPISOVATELÉ – SVĚDOMÍ NÁRODA? MALÉ ZAMYŠLENÍ NAD MANIFESTEM ČESKÝCH SPISOVATELŮ

MARTIN KUČERA

Zveřejnění Manifestu českých spisovatelů, významného kulturního dokumentu, který splnil naléhavou dobovou funkci, aniž by byl přísně vzato dokumentem programovým či odbojovým (jakkoli vzešel z podhoubí domácí protirakouské rezistence), bylo zásadním momentem v historii českého prožitku Velké války. Vědomí o tom mělo by nás vést k samostatným pokusům o reflexi některých, třeba dílčích, rysů obecnější povahy. Neustálá dialektická tenze mezi konformitou (oportunismem, loajalitou k moci a jejím držitelům) a v podstatě ojedinelým a tudíž vzácným vzdorem k panujícím pořádkům a různým pofidérním „establishmentům“ tvoří podle nás jednu z nosných linií dějin fenoménu, který jsme si tradičně navykli nazývat českým národem.

Veřejnou úlohu mluvčího nebo reprezentanta určitých aktuálních občanských postojů začali spisovatelé sehrávat přibližně od druhé poloviny 18. století, kdy v Evropě a Severní Americe vrcholilo osvícenství. Nejnápadnější jsou společenské aktivity francouzských encyklopedistů a jim spřízněných autorů, tj. řada počínající Montesquiueuem přes Voltaira a Madame de Staël k d'Alembertovi, Buffonovi, Condorcetovi aj. Podobné pozice se domáhali i spisovatelé němečtí (skupina Sturm und Drang) a angličtí (Hume, Smith, případně Austenová). Jejich názorový svět byl vesměs uzavřen v kabinetním prostředí salonů a literárních děl, jen občas se ozýval na stránkách počínajícího média periodického tisku. Už v rámci tohoto spisovatelského pokolení se však – spíše v závěrečné fázi daného období – objevili literární tvůrci, kteří se začali projevovat nezakrytě, veřejně a bez masek nepřímých alegorií. Diderot a Rousseau ve Francii, Burns a Blake v Anglii, v německých zemích Herder a později zvláště Fichte, osvícenci američtí (Jefferson, Adams, Franklin atd.) vystoupili z vědeckých pracoven a salonů prvních intelektuálních dam. Tvoří tak prolog k romantice. V ruském impériu byla situace poněkud odlišná, neboť despotický carismus podvazoval společenskou iniciativu. Vzbouřili se až první romantici, v první řadě Čaadajev a nejslavněji Puškin, jenž na svou vzpouru i osudově dopltil. Již před nimi ale stojí za zmínku ukrajinský tulák Evropou Skovoroda, osvícenec tělem a duší, zakladatel novodobého ruskoja-

zyčného filosofického myšlení – pokračovatel sókratovského modelu filosofování na veřejnosti a předchůdce narodnické ideologie „chožděnija v ljudi“.

Romantismus, a to zejména evropský, znamenal výrazný předěl jak v postoji spisovatele, tak v jeho chápání společnosti. Od spisovatelů se v čase napoleonských válek a všeobecné nacionalizace očekávalo, že budou stát v čele národních hnutí. Básník, a nemusel být nutně umělcem špičkovým, vystupoval jako revolucionář snu a ideje s občanským dosahem, jako nositel konkrétního postoje, často přímo postoje politického. Kdo se z nějakého důvodu vymykal takovému modelu a uzavíral se do svého nitra, byl mnohdy podezříván z beznárodovectví či aspoň z národní nedostatečnosti. Příklady bychom mohli uvádět ze všech evropských literatur, u nás je zřetelný rozpor v přijímání Erbena jako národního klasika, byť politicky zcela konformního, a Máchy, rebela a provokatéra, umělecky však individualisty a subjektivisty, dlouho pokládaného za vývojovou anomálii místo za vzor hodný následování.

V první polovině 19. století – v romantické atmosféře, poznamenané napoleonskými a národně osvobozeneckými válkami, červencovou revolucí 1830 a revolučním varem let 1848–1849 – se zrodilo označení spisovatele jako „svědomí národa“. Jeho původ nalézáme nikoliv náhodně ve Francii, zemi Velké francouzské revoluce se všemi jejími občanskoprávními a jinými vymoženostmi. Autorem sousloví svědomí národa („la conscience du peuple“) byl básnický vizionář nových demokratických revolucí Victor Hugo, otevřený bojovník za práva všech lidí. Bytostný demokrat zvolil příznačně pro pojem národa výrazu „le peuple“, často překládaného jako „lid“, který v sobě obsahuje dědictví hesla Volnost, rovnost, bratrství, tj. ideál občanské rovnosti, zatímco synonymický francouzský pojem „la nation“, později běžně užívaný, ukazuje k radikálnímu nacionalismu. Ve Francii radikální velmocenský nacionalismus vyústil v „národní císařství“ Napoleona III. a přes rasistické teorie Gobineauova typu dospěl až k ostudnému Dreyfusovu procesu. Za „císaře podvodníka s krátkýma nohama a hmatáckými prsty“, za tzv. malého Napoleona, žil Hugo v exilu na jednom z anglických ostrovů a jeho stoupenčí v jeho vlasti i mimo ni, kteří se hlásili k pokusům o revoluce „jara národů“, mu přidělili hrdý a patetický titul „la conscience du monde“: svědomí světa. V té době jedině spisovatel Hugova formátu mohl hrát podobnou roli a navzdory svému demokratickému citění být téměř zbožštěn.

Zaměříme-li nyní pozornost k domácímu, jazykově českému prostředí a k jeho pojetí společenské funkce spisovatele, nezjistíme tak markantní rozdíly mezi první obrozeneckou generací konce 18. století a spisovateli řekněme kruhu almanachu Máj. Od všech spisovatelů očekávala početně se rozrůstající česká společnost (máme na mysli hlavně národně uvědomělé konzumenty české literatury) především plnění národních úkolů. Přidělovala jim tudíž nacionální funkci a její nacionalistické zaujetí, jakkoli je zaujetím národní komunity neplnoprávné,

odlišným od velmocenského sebevědomí, nutilo spisovatele k tomu, aby vycházeli vstříc požadavkům, které měly začasť jiný obsah než estetický a umělecký. Byly to požadavky spisovateli ne-vlastní. Za určitých předpokladů mohl slovesný umělec sloučit národní úlohy s uměleckými, ale od mimoestetických zřetelů se osvobodila teprve generace lumírovců, byť nikoli jednoznačně. I ona měla své nacionalistické ruchovské křídlo (Čech, Krásnohorská) a i vlastní lumírovci v Sládkovi měli svého nacionálního představitele, ač Sládek národ raději nahrazoval obrazem domova. Nicméně také Zeyer a Vrchlický – podobně jako před nimi už Neruda – uplatňovali v tvorbě nároky nacionální poptávky, popravdě na úkor dispozic svých talentů.

Manifest České moderny 1895 se pak kromě disparátnosti signatářů vyznačuje dvěma protichůdnými tendencemi. Jeho iniciátorem byl T. G. Masaryk a hlavní autor manifestu Machar v jeho intenci vyhrotil politický osten textu proti oběma stávajícím honoračním stranám mladočechů a staročechů, jejichž kroky byly podle něho stejně bludné. Tato obsahová složka dokumentu měla jednoznačně ideologický charakter a nepřímou plédovala za politické stranictví nového typu, bližší politickým systémům západoevropským. Druhá složka našla svého patrona a odhodlaného mluvčího v Šaldovi a vyjadřovala nesouhlas se vším mimoestetickým, co bylo dědictvím obrozenského modelu literatury a umění vůbec. Šalda tvorbě postuloval „moderní“ úkoly esteticko-umělecké povahy, úkoly formové a tvárné. Na tomto místě však musíme předeslat, že sám je v budoucnu dost často překračoval. Ať už to byla jeho účast na protestu českých kulturních pracovníků proti obvinění rusko-židovského studenta Bejlise z rituální vraždy dívky, nebo signování podobného protestu proti tzv. švihovštině těsně před první světovou válkou (koncipoval jej profesor české lékařské fakulty Mareš, nacionalista rodem), či společenská aktivita na konci konflagrace, ve sporu o charakter československého státu, solidarita se stávkujícími dělníky v době Velké hospodářské krize, podpora demokratického Španělska a německého antifašistického exilu, případně vystoupení proti stalinským procesům doslova v předvečer smrti. Na Šaldově případě můžeme vidět, že sociální role literáta v českém prostředí je jevem bohatě strukturovaným, podléhajícím aktuálně motivovaným restrukturacím.

Ještě jeden valér nám ze společenského profilu spisovatele moderní doby ale uniká. Je to rys, který pregnančně vyjádřil Šaldův důvěrný přítel a vrstevník Antonín Sova – sice později, až po převratu, nicméně s obecně platnou závazností:

„Chci, aby náš prapor rudě vlál.

(...)

To ty jsi, spisovateli.

To ty jsi, šašku pro ukrácení chvil.

To ty jsi, snílku tragický.

Ty básníku, strážce bdělý
 národních sil,
 ty zaostalče dob předešlých klasický.
 (...)
 Ten prapor nechť rudě vlá, (...)
 ať šlehne, ať zabolí!
 Kdo nepůjde za ním, ten ušlapán docela.
 A vy, vy příštípkáři a kompromisní služebníci
 té džentry s vašimi duchy lichvařící,
 si nechte své reformní oboly!“

Citovali jsme ze Sovovy sbírky *Krvácející bratrství* (1920) slavnou kdysi báseň *Sloky spisovatelům*. Bez ohledu na časové memento rudé barvy praporu dělnictva, jež tento velký a citlivý intelektuál tehdy přijal za své, úryvek vyjadřuje něco podstatnějšího. Demonstruje spisovatele jako šaška, jako pimprle, prodávající se šoubyznysu, konzumu a různým iluzím o sociálním smíru v čase nesmiřitelných zápasů. Sám Antonín Sova byl za války jedním z nejkonekventněji protiválečných českých básníků, o čemž svědčí jeho kniha *Zpěvy domova* (1918), kniha hlubokého ponoru, vyjadřující básníkův postoj důsledně všelidské humanity.

Pokud budeme zkoumat ideové ovzduší první světové války z hlediska české spisovatelské obce, zarazí nás chiazmatická, tedy křížící se tendence. Poměrně početně byli na samém počátku válečného konfliktu zastoupeni spisovatelé věřící ve válku jako katarzi. Bylo to v době, kdy ještě lidé mohli propadat iluzi o krátkodobosti války a Češi specificky o možném vítězství Rusů, v něž vkládali falešné naděje osvoboditelského mesiášství (typickým příkladem je Kramář se svým projektem *Slovanské říše*, budované na ústavním principu říšskoněmeckého *Bundesstaatu*). Dlouhá desetiletí předválečná byla pojednou (samozřejmě nesprávně) pocitována jako doba vlastně bezvývojová, stagnativní a od války se očekával „konec estéta“ a nástup zdravého realismu – v umění, v politice i v mezinárodních vztazích. Náchylnost k optimistickému výkladu války měli především sociální demokraté, programově spjatí s podunajským soustátím, v jehož reorganizaci věřili. Doufali rovněž, že válka přivodí podmínky pro revoluční řešení staleté a tíživé sociální otázky. Očistnou funkci válce připisovali spisovatelé jako kritik F. V. Krejčí (sbírka *esejů Doba*, 1916), Marie Majerová, dokonce katolický humanista sociálně demokratického směru Antonín Macek, později se ostře vymezující proti válce jako masové bratrovraždě. Pozitivní vliv války tematizoval v prvním dílu filosofické románové skladby *Loutky i dělníci boží* František Xaver Šalda a na okamžik mu podlehl i aktivní účastník protirakouského domácího odboje Josef Svatopluk Machar, tzn. autoři jiné než socialistické orientace. Naopak sociální demokratka a nejbližší přítelkyně Marie Majerové Helena Malířová, nedávno dobrovolná

ošetřovatelka Červeného kříže v krvavých balkánských válkách, jichž se s národním i profesionální ctí účastnila početná česká lékařská výprava, zaujala od první chvíle vyhraněně protiválečné stanovisko. S válkou měla své zkušenosti a věděla, že demoralizuje a zabíjí, destruuje, namísto aby pomáhala a obrozovala. „Sestra Helenka“, jak ji nazýval ve své korespondenci z předválečného Balkánu zakladatel české a spoluzakladatel světové plastické chirurgie akademik František Burian, apelovala mnohem reálněji na humanitu, bratrství a soucit než její druzi.

Všichni jmenovaní spisovatelé se v květnu 1917 sešli pod Manifestem českých spisovatelů jako jeho signatáři. Naopak historik profesor Josef Pekař podle svědectví své posluchačky, zaznamenaného Karlem Kazbundou v závěrečném svazku jeho *Stolic dějepisu* na pražské univerzitě, vyjádřil solidaritu s vojáky, kteří odcházeli na frontu, a litoval jejich mladých životů. Po válce byl napadán jako „rakušák“, Manifest spisovatelů odmítl podepsat, a přitom projevil mnohem více prozíravosti než např. František Václav Krejčí, který po převratu a po svém návratu od dobrovolníků na Sibiři vystupoval div ne jako odbojový a protiválečný tribun, ač ještě na jaře 1917 dostal co proto od Šaldy, mnohem dříve pochopivšího úkol kritika, básníka a spisovatele v dramatu války.

Pro literáty, duchovně spjaté s českou husitskou a reformační tradicí, znamenalo důležitý zlom pětisetleté výročí upálení Mistra Jana Husa v roce 1915 se zapovězeným veřejným odhalením Šalounova pomníku na Staroměstském náměstí. Historici Novotný, Kybal, Krofta, hudební historici Nejedlý a jeho švagr Helfert, spisovatelé typu Josefa Holečka, čeští evangelíci a moravští reformovaní, podstatná část českožidovských asimilantů jako Viktor Vohryzek, Edvard Lederer-Leda, Jindřich Kohn a další, část reformních katolíků (Jindřich Šimon Baar v básni *Vánoce 1915*, v Plzni katecheta dr. Karel Farský, v Olomouci Matěj Pavlík) pochopili, že jediné, co lze od války očekávat, je vyřešení české otázky ve smyslu odpoutání se od mnohonárodnostní – českým zájmům „cizí“ – říše a přijmout za svůj osvobozenecý program odboje. Odboj jim reprezentovala zejména složitě se konstituující domácí síť tzv. Maffie. Nikdo z jen trochu zasvěcených v Praze nepochyboval, že reformovaný farář z Moravy Jan Karafiát, žijící v Praze na penzi a naplňující do posledního místa vinohradský sbor, kde každou neděli kázal v radikálně vlasteneckém, hluboce humanistickém a pacifistickém duchu, má kontakt s odbojem. A opravdu byl Karafiátovým informátorem o situaci jeho přítel Jan Herben. Přesto Karafiát nebyl vyzván k podpisu Manifestu českých spisovatelů. Ale to souviselo s víceméně náhodnou sestavou kádru jeho signatářů. Na Karafiátu se zapomnělo, přizván zato byl filosof profesor František Krejčí, napojený přímo na odboj (jeho zetěm byl malíř Emil Filla), autor ojediné stati v *České myslí* Právo existence malého národa, kde mj. anticipoval jednu ze zásad mnohem pozdější právní filosofie Vladimíra Kubeše o nezadatelném přirozeném právu člověka na život. Krejčí, původně realista, koncem války vedl teoretickou revue českého socialismu

Budoucnost, formulující vlastní domácí verzi socialistického myšlení, jíž zatím nikdo z historiků ani filosofů nevěnoval žádnou pozornost.

Na podzim 1916 v souvislosti se změnami v monarchii, z nichž nejvýznamnější bylo úmrtí panovníka a nástup nového vladaře, který se od počátku netajil snahou o obnovu parlamentarismu v Předlitavsku, bylo aktuální tzv. národní souručenství čili faktické sjednocení českých politických stran (mimo ilegalizované anarchokomunisty) ze zástupců jejich dosud pasivních výkonných výborů a poslaneckých klubů, vyčkávajících okamžiku znovuoobnovení parlamentní činnosti. Dostatečně průkazně o tom svědčí nedávno editovaný deník mladočeského politika a historika Tobolky. Podpora ústavy a dosavadního právního řádu habsburské říše se dala z jejich strany více než očekávat. Ba byla téměř jistá. V odporu vůči tomu se proto aktivizovala s odbojem spřízněná tvůrčí inteligence. Podnět k manifestačnímu vystoupení reprezentantů české spisovateléské obce vzešel od bibliotekářů pražské Univerzitní knihovny, básníků a radikálních mladočechů dr. Otakara Theera a docenta germanistiky dr. Otokara Fischera. Oba byli svým pracovním zaměřením a mezinárodním rozhledem pravděpodobně zpraveni o podobném varu mezi belgickými spisovateli, jak zanedlouho uvidíme. Vypracování textu manifestu se ujal aktivista levice v domácí rezistenci dr. Jan Heidler, historik, oblíbený žák a politický antipod Josefa Pekaře. Jeho verze manifestu byla však pro Maffii příliš radikální, byla tudíž odsunuta ad acta (což Heidler do předčasné smrti nesl úkorně). Za poněkud nezřetelných okolností vedení odboje pověřilo textací Manifestu českých spisovatelů a sběrem podpisů svého předního člena, šéfa činohry Národního divadla Jaroslava Kvapila, básníka, dramatika a režiséra.

O Manifestu psali někteří jeho signatáři jako J. Kvapil, F. V. Krejčí, historik a archivář Václav Vojtíšek (v Literárních novinách 1967) i odpůrci (J. Pekař). Souvisele monografické výklady vyšly tři: Jan Heidler vydal napůl memoárový a napůl historický spis o genezi Manifestu Projevy českých spisovatelů (1920), historik Karel Stloukal formou historického eseje uvedl Manifest spisovatelů do širších společenských souvislostí ve studii Před třiceti lety (1947), přičemž se zvláště zabýval od spisovateléského vystoupení odvozeným manifestem národně sociální České obce dělnické, a konečně autor této stati vydal Přehled manifestů české tvůrčí inteligence z jara 1917, vydaný ve Sborníku k dějinám 19. a 20. století (sv. 11, 1989). V tomto rozsáhlém materiálovém článku analyzoval jako první a bohužel nikoli bez věcných omylů jednak spisovateléské signatáře včetně těch, kteří se k manifestu připojili dodatečně, pokud je bylo možno zjistit, a jednak poprvé v souvislosti se spisovateli uvedl iniciativu výtvarníků a zástupců hudební a divadelní obce. Šlo o tzv. manifest Emy Destinnové, prvně publikovaný Václavem Holzknechtem, a nově nalezený manifest Jana Kotěry z pozůstalosti jeho syna Mirka.

Autor tohoto zamyšlení, když v polovině osmdesátých let připravoval svo-

ji diplomovou práci, setkal se mimo jiné s českobudějovickou okresní pediatričkou MUDr. Evou Pittrovou, dcerou Jaroslava Kvapila z jeho druhého manželství s herečkou Zdenkou Rydlovou. Žádné památky na otcovu činnost v Maffii sice už u sebe neměla, avšak sdělila, že Kvapil konzultoval výslednou verzi Manifestu po právní stránce (aby nebyla v rozporu s platnou ústavou a nebyla represivně napaadatelná) s advokátem JUDr. Bohdanem Klinebergem, významnou osobností českožidovského asimilačního hnutí, spolupracovníkem domácího odboje a pod pseudonymem Antonín Rataj časopisecky publikujícím prozaikem. Klineberger byl autorem závažného filosofického spisu *Náboženský cit*. Rozbor hodnoty náboženství (Praha 1906), kde v rámci své poměrně komplikované kantiánsko-pozitivistické stavby, dešifrovatelné jen po zkušenosti s dobovými filosofickými úvahami, formuloval tři argumenty právně-filosofické povahy. Podle nás měly relevanci i pro jeho rady Kvapilovi v souvislosti se stylizací prohlášení. První teze zní: „Neodporovat zlému je nejvyšší stupeň fiktivní odevzdanosti – trpnosti, možný jen v životním prostředí, které neznajíc *skutečné trpnosti* kochá se iluzí z fikce...“ (s. 275). Druhá teze je sofistikovanější: „Ze zásady volnosti vědomí individuálního a z práva na jeho svobodu, ne snad ve formě pouhé představy, nýbrž ve formě slova a činu, plyne, že *stát je povinen* šetřit všechny formy vědomí společenského...“ (s. 393). A ve třetím punktu jeho stanovisko vrcholí: „Které náboženství má titul práva? (...) Právo na vědomí člověka není absolutní a výlučné pro náboženství *jedno*, nýbrž platí pro náboženství *vůbec*; otázka vítězství náboženství (či jiné formy společenského vědomí) je otázkou časové přednosti a posloupnosti, a tím přechází v *otázku společenského vítězství*...“ (s. 401). Není náhodné, že Klineberger, ač autor toliko jedné knižní publikace, mezi signatáři Manifestu českých spisovatelů nechyběl. Jeho spis byl alespoň vývojově a obsahově významný. Mezi signatáři se octli mnohem méně význační autoři.

Manifest českých spisovatelů byl prvně publikován 22. května 1917 v Národní politice vlastně omylem, jistou indiskrecí, pár týdnů před znovuotevřením říšské rady. Vzbudil doslova bouři masové odezvy mezi českým obyvatelstvem. Od května 1917 nebylo národně uvědomělého Čecha, který by se nehlásil k programu odboje. Mluvílo se v jeho duchu doslova všude a bez zábran. Zatímco druzí žvanili o národní a státní svěbytnosti a dokazovali její oprávnění ze sta různých zorných úhlů, aniž by za to riskovali policejní a soudní postih, jediná spisovatelka Růžena Svobodová, sociálně demokratická členka Českého srdce, se sebezníčující vervou pracovala pro válkou postižené děti a sebeobětavě *konala*. Učinila tak pro odboj a budoucí stát víc než řečníci na schůzích a pohotoví, přízpůsobiví žurnalisté. Přitom s koncepcí odboje souzněla přímo jen jediná věta mnohomluvného Manifestu, obracejícího se apelativně k poslancům, kteří pod jeho vlivem přijali své Státoprávní prohlášení, tuto větu pouze dále rozvíjející:

„Na vás, pánové, jakožto na mluvčí *československého* národa pohlížeti budou

dnešek i budoucnost a není sporu, čeho po vás žádají. Program našeho národa je založen jeho dějinami i jeho kmenovou jednotností...”

Český spisovatelský manifest měl, což je u nás doposud neznámé, svůj mezinárodní kontext. Noviny neutrálního Nizozemí ze dne 23. května 1917 přinesly významný dokument – Projev vlámských spisovatelů a politiků Jeho Excelenci Leopoldu von Bethmann-Hollwegovi, kancléři Německé říše. Projev (vlastně také manifest) otevřeně protestoval proti německé okupaci Belgie a vyslovoval se proti stávající válce. Navazoval na pastýřský list belgického arcibiskupa-primase Désiré Josepha kardinála Merciera ze září 1914, obsahující mírové poselství a protesty proti německému vpádu do neutrálního království, proti okupaci a vypálení Lovaně, arcibiskupova sídla. Z Francie byla protiokupační opozice belgických intelektuálů podněcována silně protiněmecky orientovaným spisovatelem Mauricem Maeterlinckem, mistrem evropského symbolismu, nositelem Nobelovy ceny, který byl v písemném kontaktu s programovým pacifistou Romainem Rollandem, žijícím ve švýcarském exilu, autorem manifestačně protiválečných statí Nad vřavou válečnou. V tomto duchovním klimatu vystoupila řada belgických spisovatelů a senátorů vlámské národnosti proti válce a za jednotu, nedílnost a svobodu Belgie. Manifest byl signován v Antverpách 10. března 1917 mimo jiné Augustem Vermeylem (1872–1945), Karlem van de Woestijnem (1878–1929), Hermanem Teirlinckem (1879–1967), Mauritiem Sabbem (1873–1938), Alfredem Hegenscheidtem (1866–1964) a Emmanuelem de Bomem (1868–1953). Jsem názoru, že původní inspirátoři Manifestu českých spisovatelů O. Theer a O. Fischer byli vzhledem ke svému západnímu zaměření a knihovnické činnosti o situaci v belgických kulturních kruzích zpraveni. Tím spíš, že Maffie měla v Holandsku vlastní „hlídku“, totiž malíře Fillu s chotí Hanou.

V Manifestu českých spisovatelů jako kdyby znovu ožil starý obrozený model spisovatelských úkolů, obohacený hugovským výměrem spisovatele jako svědomí národa. Bylo to, opakuji, pojetí spisovatelům nevlastní, zavádějící je do služeb ideologií a politiky. Odůvodněno je však plně situací války. Oprávnění Manifestu je navíc jasné v tom, že skutečně splnil účel a Český svaz poslanců vyprovokoval ke vzdoru vůči monarchii, jejíž spolupodíl na válce byl bezesporný, zejména v tom, že neměla jasnou zahraničněpolitickou doktrínu a že podléhala sugesci velmocenské politiky Německa. I tak velký duch jako Šalda, který dlouho odmítal politické angažmá uměleckých tvůrců, dospěl koncem první války k závěru, že spisovatel, má-li být práv přítomnosti a jejich výzev, musí vyjadřovat „zájmy hromadné“. U nás podobné výzvy nastaly opakovaně v meziválečných třicátých letech (po nástupu Hitlera, za Španělské občanské války, nejvýrazněji v období mnichovské krize). Koneckonců smrt prezidenta Masaryka vyvolala manifest Věrní zůstaneme, jenž působil za protektorátu jako impulz kulturní veřejnosti k odbojovým aktivitám. Poslední společenskou výzvu spisovatelům, jíž se chopili a dostáli svému svědomí,

vidím v reakci na srpnovou okupaci 1968. Pak už nikdy ne. Spisovatelskou obec se podařilo za normalizace roztržít natolik, že se její jednotnost více neobnovila a literatura se pomalu ztratila, vyschla jako voda za úporného sucha. Protože v zásadě platí to, na čem jsem se kdysi shodl s profesorem Arnoštem Lustigem: ve společenství, kde je každý druhý spisovatel, přestává být literatura.

Literatura má nesporně jiné cíle než politicko-ideologické, ale občanský postoj je povinná vyjadřovat, pokud zavelí existenciální nutnost. Na jaře 1917 tato nutnost nastala. Obsah společenské funkce spisovatele pochopil a mistrně vyjádřil velký belgický básník Verhaeren, pokračovatel Whitmanův a opěvateľ rodných Flander, Vlám píšící z vlasteneckých důvodů vždy francouzsky:

„(...) zda pochopíte, proč k vám můj verš s výzvou vzlétá?
Vy dočkáte se, že kdos žhavý vyproští
pravdu až ze srdce samotné nutnosti,
jasný štít, co konečně proklestí svornost světa!

(Verhaeren, Émile: Večer. Z výboru Žárné chorály, Praha 1960. Překlad Jiřího Konůpka upravil Martin Kučera)

Die Schriftsteller – das Gewissen der Nation? Ein kleines Nachdenken über das Manifest der tschechischen Schriftsteller

Der Autor stellt am Beispiel des am 22. Mai 1917 veröffentlichten Manifests der tschechischen Schriftsteller im Vergleich mit einer Reihe ausländischer Parallelen seine Überlegungen zu der Rolle des Literaten und Intellektuellen im Allgemeinen an, insbesondere zu seiner Beziehung zur Politik, Macht, Ideologie und nicht zuletzt zu den Kriegseignissen. Die Thesen des Autors sind durch konkrete Literaturnachweise aus den Werken tschechischer Schriftsteller dokumentiert.

Writer – a conscience of the nation? A brief reflection on the Manifesto of Czech writers

The paper brings a reflection on a role of a writer and intellectual, in general, especially on his attitude to politics, power, ideology, and, last but not least, to war events, based on the example of the Manifesto of Czech writers, published on May 22, 1917, along with a variety of foreign analogies. The author's theses are documented with actual quotes from works of Czech writers.